

Almanya’da Türkler: Sürekli Yabancılık, Kültürel Çatışma ve Din

Celaleddin ÇELİK*

Atıf/©: Çelik, Celaleddin, (2008). Almanya’da Türkler: Sürekli Yabancılık, Kültürel Çatışma ve Din, Milet ve Nihal, 5 (3), 105-142.

Özet: Bu makale, Almanya’da yaşayan Türk göçmenlerin kimlik ve dinle ilgili sorunlarını, zaman içerisinde anlam ve boyut değiştiren konularına göre tartışmaktadır. Dış göç ve göçmenlerin konumunu açıklayan çeşitli kuramsal yaklaşımlara değinilmiş, ancak göçmenlerin öznel anlatılarına önem veren nitel bir yaklaşım izlenmiştir. Bu çerçevede yapılan gözlem ve mülakatlar, yazının temel veri kaynağını oluşturmaktadır. Türk göçmenlerin Almanya’daki statü ve konumlarının geçicilikten kalıcılığa dönüşmesiyle birlikte değişen sosyo-kültürel pozisyonları, konunun göçle ilgili klasik yaklaşımların dışında ele alınmasını gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış Göç, Göçmen, Göçmen Dindarlığı, Kimlik.

Giriş

Türklerin yaklaşık yarım asır önce başlayan Almanya’ya iş göçü serüvenleri, süreç içerisinde yeni sosyokültürel boyutlar kazanarak devam eden bir olgu mahiyetindedir. Bu olgu, sosyal bilim çalışmalarında kısmen paradigmatik yaklaşımların da devreye girdiği

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

pek çok araştırma ve incelemenin konusu olmuştur. Söz konusu çalışmalar, Türk işçi göçünün kendine has özellikleri nedeniyle konunun özgün bir perspektiften ve kendi özel kavramları bağlamında ele alınmasını öne çıkarmıştır. Kuramsal yaklaşımlardaki bu gelişmelere rağmen, özünde çok boyutlu bir fenomen özelliği gösteren Türk işçi göçü, kavramsal ve konumsal olarak değerlendirme zorlukları içermektedir. Bu zorluk, göçün uzun zaman sürecindeki anlam ve boyutlarının, yaşanan sosyoekonomik ve kültürel dönüşümlere bağlı değişebilen yapısından kaynaklanmaktadır. Her şeyden önce Türk göçmen işçilerinin şimdiki durumları başlangıçtaki niyet ve eğilimlerinden çok farklı bir konumu temsil etmektedir. Bununla birlikte altmışlı yıllardan sonra başlayan yabancı işçi göçü içerisinde en ağırlıklı grubu oluşturan Türkler¹, zamansal-mekânsal ve mesleki hareketlilik bakımından misafirlik statüsünü aşan bir düzeye gelmiş olsalar da halen başlangıç durumunu gözeten göç ve uyum sorunları bağlamında tartışılmaktadırlar.

Alman ve Türk hükümetlerinin planlarına göre geçici bir çalışma dönemini içeren işçi göçü, zamanla öngörülenden farklılaşarak süreklilik kazanan bir olguya dönüşmüştür. Söz konusu olguda özellikle, iş gücü olarak gelenlerin süreç ilerledikçe ailelerinin de göçe dâhil olmasının belirleyici bir etkisi olmuştur. Eş ve çocukların da katıldığı göç süreci, ekonomik konumun yanı sıra eğitim ve kültürel imkânların paylaşılması oranında, 'geri dönüş' niyeti de artık sürekli olarak ertelenmiş ve kalıcılığın ortaya çıkardığı sorunlar tartışılır olmuştur. Göçmenlerin zamanla ulaştıkları niceliksel büyümeye bağlı sosyal ve kültürel iletişim ağlarının sağladığı dayanışmanın yanı sıra, memleketle bağların daha yoğun ve canlı hale gelmesini sağlayan iletişimsel teknolojik gelişmeler, bir yandan gurbette olmanın duygusal ve zihinsel sıkıntısını, diğer yandan da memleketle olan özlem ve sıla hasretinin yakıcılığını hafifletmiştir. Türkler süreç içinde kendi kültür dünyalarına ait her türlü maddi, manevi unsuru mevcut yaşam çevrelerine dâhil etmişler, sosyal mekânlarını ve yaşama alanlarını kültür köklerine

göre değiştirmişlerdir. Her ne kadar yaşama çevrelerinde özgün sosyokültürel muhitler inşa etseler de Türklerin beşte biri Alman vatandaşlığına geçmiş, mesleki statü bakımından yatırım ve üretime dönük girişimlerde rol oynamaya başlamış, eğitimsel ve kültürel donanımları yükselen yeni kuşaklarla birlikte sosyal pozisyonları da artık kırk yıl öncesine göre oldukça farklılaşmıştır. Bütün bu süreçte Türkler artık yalnızca duygusal, zihinsel ve kültürel bakımdan değil, aynı zamanda ekonomik bakımdan da kırk yıl öncesinden çok farklı bir yerdedirler. Göçün her iki boyutunda ve ülkelerde yaşanan değişimleri de eklediğimizde, söz konusu olgunun mahiyetine klasik göçmen sorunları perspektifinden bakmanın yetersiz kalacağı açıktır. Göçmenlerin entegrasyonu ile ilgili bütün resmi düzenlemelere, geçen yıllar ve tecrübelerin verdiği yeni kazanımlara rağmen, Türklerle toplumun diğer üyeleri arasındaki hukukî, siyasî, kültürel ve ekonomik mesafelerin azalmamış olması, bu teoriler ve projeleri tartışmaya açık hale getirmektedir. Türkler çeşitli şekillerde ana toplum yapısına ve onun sosyal etkinliklerine katılmaya çalışmakta, hatta giderek artan karma evlilikler yoluyla yerleşiklik niyetlerini perçinlemeye çalışmaktadırlar. Bununla birlikte, Türklerin toplumsal statülerinin, kamusal haklardan yararlanma ve bilinç düzeylerinin, halen yeterli düzeyde olduğunu söylemekte güç görünmektedir.² Göçmenlerle ilgili yaklaşımların verili durumu ortaya koymanın ötesinde, bu duruma yol açan etkenleri bertaraf etmede de stratejiler üretme sorumluluğunu hatırdta tutmak gerekmektedir.

Bu makale genelde Almanya'daki Türk toplumunun ve özelden önemli bir kısmı Almanya'da doğan ve orada büyüyen Türk gençlerinin, kimlik, aidiyet ve din anlayışlarını söz konusu problemler bağlamında inceleme amacı taşımaktadır. Almanya'ya işçi göçü ve göçün, vatandaşlık, entegrasyon, yasal ve sosyal güvenlik problemleri, kültürel karşılaşma ve çatışma, seyahat ve serbest dolaşım, ırkçılık gibi çeşitli boyutları hakkında çok geniş yerli ve yabancı literatürün bulunduğu bilinmektedir. İlgi konusu hususlarla birlikte makalenin temel problemi, göçmenlik deneyimi için-

² TAM Vakfı, 2001.

de Türklerin sosyokültürel kimlik algılamaları ve dini yaşayışları konusundaki öznel yorumlarına odaklanmıştır. Göçmenlik halinin nitel çözümlemeleri, göçün öznelerinin sosyal yaşam pratiklerinde ilişki ve süreçlere attettikleri anlamlardan hareketle oluşturulmuştur. Veri kaynakları, mikro-sosyolojik düzeyde yaşanan deneyimleri tanımlamaya ve az sayıdaki göçmenle görüşerek geliştirilen ilişkiler temelinde göçmen pratiğinde inşa edilen sosyal gerçekliği anlamaya dönük olarak, katılımlı gözlem, mülakat ve metin değerlendirmelerine dayanmaktadır.

Göçmenlik Tecrübesinde Sosyokültürel Değişimin Başlıkları

Türk işçilerinin yarım asra yaklaşan Almanya göç tecrübesi, gurbet teması etrafında şekillenebilecek bazı başlıklarla sorunsallaşmıştır. Bunlar kuşkusuz ekmek parası uğruna yerinden-yurdundan göçen bir kitlenin zaman içerisinde her iki ülkede ve toplumda bıraktığı izler, yarattığı problemler etrafında şekillenmiştir. Esasen göçmenlik tecrübesinin öznesi olan Türk işçileri, bu süreçte pek çok madî-manevî sıkıntı, çatışma ve dramlara maruz kalmakla birlikte, yabancı bir kültürle karşılaşma ve ilişki kurmanın zorluklarıyla baş edebilme ve burada yeni bir hayatı inşa edebilmenin özgül pratiklerini de sergilemiştir. Bunu yaparken özellikle kimlik, aile, gençlik, din gibi belli başlı konularda dile getirilebilecek sorunlarla karşılaşmış, kişisel ve grupsal deneyimlerin dışında çoğu zaman bu hususlar göçün tarafı olan her iki toplumun kurumları tarafından çözülmeye çalışılmıştır. Göçmenlik pozisyonunda öne çıkan çatışma unsurları ise, kültürlerarası karşılaşma ve etkileşim, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık, asimilasyon ve dışlama, kurumsal ilişkilere intibaksızlık, güvensizlik ve gettolaşma gibi olgulara odaklanmaktadır. Elbette bütün bunlar başlangıçta geçicilik özelliğiyle tanımlanan göçün zaman içerisinde kalıcılık karakteri kazanması ve Türklerin Almanya'da sosyal, kültürel ve ekonomik bakımlardan önemli bir toplumsal kesim olarak yer almasıyla gelişen sorunlardır. Ancak resmî makamlar veya kurumlar nezdinde göçmenlerin sosyokültürel hayatı, çoğu zaman toplumsal ilişkilerde görünenden farklı bir şekilde, özellikle de çatışmayı ve uyum-

suzluğu öne çıkaran bir bağlamda ele alınmaktadır. Dışarıdan bakıldığında bilimsel, aktüel ve resmi raporlarda bile göçmenler ve sorunları üzerine yapılan tanımlama çabalarının çoğunlukla değer yüklü kavramları işlevselleştirmeye çalıştıkları görülür. Bu durum büyük ölçüde Türklerin Almanya'daki niceliksel ve niteliksel gelişimini bir bütün olarak değerlendiren istatistiksel raporların diline bağlı bir yansıma gibidir. Elbette göçmenlik tecrübesi göç eden ve göç alan topluluk arasındaki ilişki ve etkileşimlerde somutlaşan bir yaşam pratiğidir. Bu yaşam pratiğinin en anlamlı ifadesi, bizzat onu yaşayanların dilinde karşılık bulan anlatılar olacağı için, göçmenlerle ilgili istatistikî bilgiler kadar onların yaşam dünyaları, kültürel, kimliksel sorunları ve gelecek tasavvurları özellikle kendi öznel değerlendirmelerinde ayrıntılarını gösterecektir.³

Göçmen kimliği üzerine yapılan çalışmalar, Türk işçilerini bu sürece ilişkin farklı kavramlarla ifade edilen bir tanımlama etkinliğinin öznesi yapmıştır.⁴ Bu anlamda Türklerin göçmenlik tecrübesi, sosyal bilimsel incelemelerde, 'diasporik kimlik'ten⁵, izole, kapalı, getto kültürüne kadar uzanan farklı sosyolojik değerlendirmelerin konusu olmuştur. Kimlik ekseninde yapılan bazı değerlendirmelerde, belli bir kapalılık içermekle birlikte bir 'Alman-Türk' nitelemesinin kullanılması dikkat çekicidir.⁶ Türk göçmenlere ilişkin tanımlama eğilimleri ve kavramlaştırmalarda giderek üst bir kimlik olarak Avrupa kimliğe yapılan vurgunun giderek artışı, süreç içinde değişimin yansımalarını göstermektedir. Bu kimlik tanımlamasındaki güçlü 'Batılılık' iması, bir yandan Türkiyeli yani doğulu olandan farklılığı ve bir yandan Avrupalı bir geçmişe yapı-

³ Göç alan toplum üyelerinin göçmenlerle ilgili duygu, düşünce ve yaklaşımlarının incelenmesi elbette bu tür çalışmaların bulgularını tamamlayabilecek önemli bir boyut olarak düşünülebilir.

⁴ Bu anlamda özellikle Türkiye'de 'Gurbetçi', 'Almancı', 'Alamancı', 'Almanyalı', sonraları 'Avrupalı Türkler', Almanya'da ise 'Gastarbeiter', 'Auslander', gibi sözcükler yalnızca dıştan yapılan bir yükleme değil, çoğu zaman göçmenlerin kendilerini ifade etmede de kullandıkları kavramlar olmuşlardır. Bu tanımlamaların çoğu zaman önyargısal, dışlayıcı ve aşağılayıcı bazı kavramlarla da genişlediğini de belirtmek gerekir. Bk. Göksu 2000, 36.

⁵ Kaya 1999.

⁶ Nohl 1999, 91; Kaya'nın çalışmasında kullanıldığı gibi "Euro-Türkler" şeklinde bir kavramsallaştırma da bulunmaktadır. Bkz. Kaya 2007.

lan iki yönlü bir atfı içermesi nedeniyle anlamlı ve amaçlı bir yorumlamadır. Bu durumda, değişimin her iki yönüne de tanık ve konu olan göçmenler, hem Almanya'daki hem de Türkiye'deki sosyal yaşam pratiklerindeki farklılaşmaya göre değişen tutum alışlara yönelebilmektedir. Bu etkileşimin en belirgin göstergelerinin ortaya çıktığı boyut ise kimliksel alana ilişkin olanlardır. Kimlik çatışması, arayışı ve kurgusunun dışında önemli değişim başlıkları olarak din ve değerler gibi, yine kimlikle bağlantılı sayılabilecek bağlamlar öne çıkmaktadır.

Kimlik Tartışmalarının Öznel ve Nesnel Temelleri

Türk işçi göçünün geçicilikten kalıcılığa dönüşmesiyle pek çok sorunlarla karşılaşan göçmenler, bunlar içinde özellikle kültürel kimlikle ilgili olan sorunları kuşaklar boyunca yaşamaktadırlar. Kimliksel etkileşim, her şeyden önce içinde bulunulan toplumla ilişkilerin artışına bağlı olarak, kültürel planda değerler, normlar ve anlayışlar arasındaki farklılıkların, sosyoekonomik düzlemde ise farklı düzey ve statülerin karşılaştırılması ile başlamakta, ancak asıl tetikleyici güdüsünü ise hissedilen ve uğranan ayrımlarda kendini göstermektedir. Türklerin kimlik sorunlarının öznel temelleri süreç içinde ev sahibi toplumla artan etkileşimlerde, nesnel temelleri ise buradaki statülerinin kalıcılığa dönüşmesiyle maruz kaldıkları tepkilerde ortaya çıkmaktadır. Göçmenlerde ve azınlık gruplarında kimliksel yönelimin çoğulcu, uyumcu olması ile dışlayıcı, entegrist olması arasındaki farkın nesnel temeli, daha çok ev sahibi toplumla kurulan sosyopsikolojik temasa göre şekillenmektedir.

İslami kültür ve geleneklerin belirleyici olduğu bir yaşam dünyasından kopup gelerek, modern, sanayileşmiş bir toplumun bireyci kültürüyle karşılaşan göçmen Türk işçileri, bu sürecin çok yönlü etkileşim ve sarsıntılara maruz kalmıştır. Süreç içinde nitelik ve anlam değiştiren gurbet, farklılıklardan daha çok ayırım, çatışma ve dışlamaların kışkırttığı bir aidiyet bilincini üretmiştir. Burada tepkisel unsurların motive ettiği kimlik, sarsıntının şiddetiyle ya kendi kültür köklerinden uzaklaşma, ya da kimliği, değer

ve inançları aşırı yüceltme gibi karşıt pozisyonlarda temsil edilebilmektedir. Göçmenler ilk dönemlerde gerek kültürel kaynaklara olan uzaklığı gerekse kültürel karşılaşmanın sarsıntılarını *heim* gibi toplu yaşama mekânlarında telafi etmişler, süreç içinde dernekleşme, cemaatleşme ve kitle iletişim araçlarının kullanım yaygınlığı ile kimliksel referanslara daha kolay ulaşabilmişlerdir. Bu çerçevede göçmen kimliği, yaşanan gurbetin niteliğine, toplumsal ve kurumsal yapıyla ilişkilere, göçe atfedilen anlama, özdeşleşilen aidiyet gruplarının dinî, siyasî, millî, etnik vb. söylemlerine göre değişen bir çeşitliliği içermektedir. Kimliğin toplumsal kökene, Almanya'da kalış süresine, Alman toplumundaki sosyo-ekonomik statüye ve memleketle ilişkilere göre farklılaşan desenleri, onun duruma göre nitelik değiştiren ama yalnızca reaktif olarak açıklanamayacak yapısını göz önünde tutmayı gerektirir.

Türk işçileri göçmenlik deneyimlerinde kültürel bakımdan kimliği etkileyen asimilasyon, entegrasyon, ayrılma ve marjinal kalma gibi değişen politika ve pozisyonlarla karşı karşıya kalmıştır. Göç eden grubun sosyal ilişkilere katılım düzeyi, ev sahibi toplumla temas ve ilişki mesafesi, yeni kültür unsurları ile gelecekte beklenenler, kendisine karşı oluşan sosyal tutumlar ile aldığı sosyal destekler, uyumla ilgili farklı konuların nedenini oluşturmaktadır.⁷ Ancak göç konulu araştırmalarda özellikle 'bütünleşme' kavramına odaklanılması, buna karşılık 'asimilasyon' sözcüğüne pek rastlanmaması bir eleştiri konusu olmuştur.⁸ Esasen resmi politikalarındaki bütünleşmeye yapılan aşırı vurgu, asimilasyonla ilgili tepkilerin de kaynağını oluşturmuştur. Göçmen işçilerin Almanya'daki mevcudiyetinin geçicilikten kalıcılığa dönüşmesi, ev sahibi toplumda da, daha önce farklılık hakkını savunan politikaların ikili bir toplum yapısı doğurabileceği endişesiyle değişmeye başladığı anlaşılmaktadır. Almanya'da da göçmen işçilere yönelik demokratik perspektifler bütünleşme kavramına dayanmaktadır. "Ancak bu bütünleşme, toplumun amaçlarını paylaşma ve ortak bir bilinç taşımayı öngördüğü zaman asimilasyon anlamına da

⁷ Kümbetoğlu 1997, 271.

⁸ Beaud-Noiriel 2003, 15.

gelebilir. Bütünleşmenin asimilasyona dönüşmemesi için, yabancı işçilerin yurttaşlık sözleşmesinin gereklerine uymakla birlikte, grupsal kimliğini, özgül bilinç ve amaçlarını da koruyabilmesi gerekir.”⁹ Oysa grup kimliğini koruyabilme konusunda zaten ciddi sorunlar yaşayan Türkler, Almanya da asimilasyondan ayrıştırılması zor olan bütünleşme söylem ve politikalarına pek de güvenememektedirler. Almanya’nın yabancılar ve göçmen politikaları, göçmenlere daha iyi yarımlar hazırlamaktan uzak, bir o kadar da asimilasyona yakın görünmektedir.¹⁰

Kimlikle ilgili çalışmalarda sosyolojik özneyi dışlayıcı bir analiz ve argüman kullanılması ise, bir yöntem ve kavramsallaştırma sorunu olarak dikkat çekmektedir. Nitekim Almanya’da yaşayan yeni kuşak Türklerin kimlik sorunları bağlamında yapılan tanımların çoğu, onları “iki kültür arasında sıkışmış kurbanlar” olarak yorumlamaktadırlar. Oysaki göçmenlik deneyimindeki Türkler, her halükarda kültürler arasındaki o hareketli zemin üzerinde varolma yeteneği geliştiren özel kültürel bir kimliği temsil etmektedir. Kaya, bu anlamda sürekli etkileşimde bulunan kültürler arasındaki diyalogun ürünü olarak ‘diyasporik kimlik’ kavramını kullanır.¹¹ Bu bağlamda göçmenler kendilerini çevreleyen tekli kültüre karşı bir anlayış geliştirerek hayatta kalırlar. Göçmenin kültürler arasındaki yolculuğu, kendini yeniden keşfetmek ve yaşamını değiştirmek için harcadığı enerji ve azim, hayatta kalma konusunda onu ustalaştırırken, diğer yandan huzursuz yaşamı ve devamlı olarak bir mekândan diğerine taşınması, kalıcı dostluklar ve komşuluklar kurmasına izin vermez.¹² Ancak Türk göçmenleri ‘etnik koloni’ olarak adlandırılan ikame grupsal dayanışma ağları ile göçü anlamlı kılan bir yapılaşma sergilemişlerdir. Etnik koloni, Avrupa kentlerinde yabancıların kendi iç dinamiklerine dayanarak ürettikleri sosyal ilişki ve ağları tanımlamada kullanılmaktadır. Koloniler, kimi yaklaşımlara göre içinde yerleştikleri toplumla etkileşerek sosyal ilişki ve ağlarını geliştirmekte, bireylerin geniş

⁹ Bilgin 1995, 90-93.

¹⁰ Canatan 1990, 63-64.

¹¹ Kaya 1999, 42-43.

¹² Zaptçioğlu 2005, 14-15.

topluma uyum sağlamları kolaylaştırmakta, kimilerine göre ise grup içi dayanışmayı artırdığı için dışa açılmayı engellemekte ve göçmen toplumu gettolaştırmaktadır.¹³ Göçmen cemaatlerinin etnik azınlıklardan ayrı özelliklerini vurgulayanlar, onların kök-süzleşmeden kaynaklanan aşırı bir kırılganlığa sahip olduklarını ve kendilerini birdenbire tümüyle yapılanmış bir toplum ile karşı karşıya bulduklarını vurgular.¹⁴

Göçmenlerin kimlik ve aidiyet arayışları, yabancı bir kültürle karşılaşmadan doğan tedirginlik ve kaygıyla birlikte, daha çok sosyal, ekonomik ve politik dışlanmışlık algılamasının etkisiyle güçlenir. Üstelik bu kenara itilmişlik, ezilmişlik ve mağduriyet algılaması çoğu zaman göçmenlerin marjinal, radikal kimliklere yaslanmasının öncelikli nedenini oluşturur. Bu bağlamda resmî göç politikaları yalnızca kamusal alanı düzenlemekle kalmamakta, aynı zamanda bireysel ve toplumsal kimlikleri ve kimlikler arasındaki ilişkileri de etkilemektedir.¹⁵ Bir başka deyişle burada Alman toplumuyla ve resmi kurumlarla yürütülen kültürel ve kurumsal etkileşimde, kendilerinin dışlayıcı, aşağılayıcı tavır, uygulama ve eylemlere maruz kaldıklarını algılamaları önemli bir etkidir:

“Evet, Türk gençlerinde uyumsuzluk, şiddet, radikal eğilimler varsa bunun nedeni yalnızca Türk gençliği değil, bu tepkiyi üreten Alman toplumuna özgü negatif etkidir. Bu sonuç etkiye tepki olarak görülmelidir...” (Ş.B.)

Kültürel kimlik vurgusunun özellikle ikinci ve üçüncü kuşakta ortaya çıkması anlamlı görünmektedir. Burada birinci kuşağın aksine ikinci ve üçüncü kuşaklar kendilerini yeni ülkenin aynı yaş grupları ile kıyasladıkları için, yoksun bırakıldıkları fırsat ve olanakları daha keskin biçimde algılamaktadırlar. Oysaki ilk gelenlerde ülkenin bir parçası olma amacı yoktu ve düşük statülerine rağmen anayurda kıyasla durumlarında bir yükselme görüyorlar-

¹³ Heckmann-Unbehauen 1999, 79.

¹⁴ Beaud-Noiriel 2003, 22.

¹⁵ Bu konuda özellikle Almanya ve Hollanda örneğinde farklılaşan kanun ve uygulamaların göçmen Türk topluluklarında farklı yansımalarını ele alan özgün bir çalışma için bk. Tol 2008.

dı.¹⁶ Bu durumu genç kuşaklar ve özellikle Türk öğrenciler üzerinden analiz eden bir öğretmen şöyle demektedir:

“Kuşaklararası farklılaşma vardır. Ancak zannedildiği gibi değil. Bugün ikinci ve üçüncü kuşaklar diyebilirim ki Türkiye’deki gençlerden daha bilinçli ve dirençli. Çünkü bu gençler artık eski, birinci kuşak gibi dil bilmeyen içine kapalı bir toplumda değil, Almanca’yı biliyorlar ve kendilerine yapılan ayrımcılığın farkına vardığı için cevap verebiliyor, kavgasını veriyor...” (Ş.B.)

Kimliksel yönelimlerin temel etkenlerinden birisi, ev sahibi toplumla ve ötekiyle ilişkilerin mahiyetinde ortaya çıkmaktadır. Ancak Türk göçmenlerin ev sahibi toplumla temasları, daha çok mesleki yaşamda gerçekleşen sınırlı bir ilişkidir. Göçmen kimliği bu anlamda özellikle ilk dönemlerde onur kırıcı ilişkilerin tecrübesini yaşadıkça içe kapanan, kendi dünyasına dönen bir kimliğin belirtilerine sahip görünmektedir. Bu durum Almanya’da daha bireysel ve korunmasız, ancak aynı zamanda daha fazla meydan okuyan bir yaşamın içinde göçmen öz kimliğinin yeniden tanımlanması zorunluluğunu doğurmuştur.¹⁷ Almanya, artık geri dönüş gündemine sahip olmayan Türkler için yaratılan yeni bir vatanıdır. Almanya’da Türk kültürünün hemen bütün özelliklerinin yaşandığı, öğretildiği ve temsil edilebildiği yeni mekânların, diasporik özneler için sembolik değer taşıdığı ortadadır. Bu mekânlar her türlü yapısal ve kültürel dışlamaya karşı korunmaya, hem de kendi kültürel aidiyetini ve kimliksel özelliklerini belli bir etkileşim ortamında sürdürmeye imkân vermektedir.¹⁸ Göçmenin baş etmesi zor olan düşük gelir, elverişsiz çalışma ve barınma koşulları, sosyal uyum ve devinim fırsatlarının yokluğu, ayrımcılık ve dışlanmanın yarattığı güvensizlik gibi güçlükler, onları donanımsal zayıflıklarını bertaraf edebilecekleri ve kendilerini güven içinde hissedebilecekleri dayanışmacı ağlara yöneltebilmektedir. Bu güçlüklerle şekillenen göçmenin toplumsal pozisyonu, belli ölçüde radikal değişim imkânı sunan yapılanmaların da güç kaynağını oluşturu-

¹⁶ Unat 2002, 182-185.

¹⁷ Richter-Yağlı 2005, 21.

¹⁸ Kaya 1999, 52.

19 Çok farklı dinî, etnik ve mesleki örgütlenmelerin gerçekleştirdikleri sosyokültürel aktiviteler, kimliği onore etmeye, yeniden üretmeye ve aidiyet ihtiyacını gidermeye dönük işlevleriyle cazibe unsuru olmaktadır.

Kimliksel sorunların çok boyutlu yapısı onun sadece bir aidiyet probleminden ötede, gündelik hayatın inşasına, ilişki ve süreçlere atfedilen anlamlara dikkat edilmesini gerektirmektedir. Abdelmalek “çifte yokluk” kavramıyla göçmenlerin süreç içindeki yaşadıklarını tanımlamaya çalışır ve sorar; *“Uzun süren geçicilik olgusu yalnızca zamansal bir çelişkiyi değil mekânsal bir çelişkiyi de üretir ve ‘aslında olmadığımız bir yerdeki varlığımız nasıl sürdürebiliriz?’ Bununla bağlantılı olarak yalnızca kısmen varolmayı nasıl becerebiliriz? Bedenen olduğumuz yerde manevî açıdan olmamaya nasıl alışabiliriz? Bir yanda kökenimizin ait olduğu toplumun geleneksel-cemaatsel düzeni, diğer yanda göç sürecinde keşfettiğimiz, maruz kaldığımız ve öğrendiğimiz bireysel düzen arasındaki çelişkidir yaşanan.”*²⁰ Bu çatışmalı süreçte kültürel kimlik mücadelesi, göçmenin varolma stratejilerinde en önemli uğraklardan biridir. Bu durumda zamansal ve mekânsal düzlemde ilişkiler nasıl kurulmaktadır? Öncelikle baş edilmesi gereken, ev sahibi toplumla ve buradaki kurumsal yaşamla ilişkilerin niteliği sorunudur.

Göç Alan Toplumla ve Kurumsal Yaşamla İlişkiler

Almanya'da yaşayan Türkler, geçen süre içinde kendilerini “misafir işçi” tanımından çıkmış görseler de, ev sahibi toplumun bu daimi ikamet halleri üzerine pek de olumlu düşünmediği kanaatindedirler. Bir yabancı olarak büyük ölçüde Alman devletinin sosyal hizmet ve desteklerinden yararlansalar da, bu yardımların zaman içerisinde azalma eğilimi gösterdiği, yeni çıkan kanun ve düzenlemelerin mevcut durumu sürekli olarak kötüleştiren ve geri dönüşü özendiren bir nitelikte olduğu vurgulanmaktadır. Bütün bunlarla birlikte Alman vatandaşlığına geçen Türklerin oranı sürekli olarak artmaktadır. Göçmen politikalarının bu konuda belirleyici bir etkisi olmakla birlikte, bu eğilim Türklerin Almanya'da

¹⁹ Taştan 2003, 42.

²⁰ Sayad 2003, 27.

misafir değil kalıcı olduğunu göstermektedir.²¹ Öte yandan Almanya'da doğan Türk vatandaşlarının oranı ve sayısı Türk göçmenlerinin süreç içinde geldikleri aşama hakkında bir bilgi verirken, göçmen profilinin de giderek değiştiğini göstermektedir.²²

Türklerin Almanya'da kalış süreleri arttıkça, Almanlarla ilişkilerde araya mesafe koyma tutumunun düşme eğilimi göstermesi, bu değişimin sosyolojik göstergelerinden biri olarak okunabilir. Ancak bu ilişkilerin sıklığını etkileyen faktörlerden birisi de vatandaşlıkla ilgilidir. Alman vatandaşlığına geçen Türklerin Almanlarla olan ilişkileri (her ne kadar daha çok iş hayatıyla sınırlı kalsa da) diğer Türklerden daha fazladır.²³ Dolayısıyla Alman vatandaşlığına geçme kalıcılık dışında ev sahibi toplumla ilişkilerin de artışı etkilemektedir.

Göçmenlerdeki bu değişime rağmen Almanlarda Türklere karşı dışlayıcı önyargıların zaman içerisinde giderek artışı gösteren emareler bulunmaktadır. Nitekim kişisel olarak Alman komşularıyla iyi ilişkilere ve onların olumlu özelliklerine vurgu yapmakla birlikte, Türklere hakkındaki genel algılamaya ve kanaatlerinin olumsuzluğu konusunda hemfikir oldukları bile söylenebilir.²⁴ Bu tutumları kısmen Almanların Türklere karşı dinsel ve tarihsel önyargılarına bağlamakla birlikte, önemli oranda da Türklerin yanlış ve rahatsız edici tutumlarından, uyum güçlüklerinden, eğitimsel ve kültürel donanımsızlıklarından kaynaklandığı belirtilmektedir. Bu konuda Türklerin özeleştiriden kaçınmadıkları, kendi içlerindeki olumsuz tipleri kıyasıya eleştirdikleri görülmüştür. Hatta yer yer Alman devletinin haklarda ve hizmetlerde geriye giden uygulamalarına bu tür hatalı ve olumsuz tutumların etki ettiğini düşünmektedirler:

²¹ 2000 yılı sonu itibarıyla 424.513'tür. Yılda 80 ila 100 bin Türk Alman vatandaşlığına geçmektedir. Bkz. Berlin Büyükelçiliği 2002, 9.

²² Almanya'da yaşayan Türk vatandaşlarının üçte birinden fazlası (%37,36) bu ülkede doğmuştur. Bkz. Berlin Büyükelçiliği 2002, 5.

²³ Moellendorff, 24-26.

²⁴ Nitekim Der Spiegel'in, yapılan bir araştırmadan aktardığına göre Almanların nerdeyse yarısı (%48) Türklere diğer yabancı azınlıklardan "daha az sempatik görmekte", ve ayrıca Pakistanlı ve siyah Afrikalılardan da "daha itici" bulmaktadır. Göksu 2000, 22.

“Almanya doğumluyum, bir alman kuyumcunun yanında çalışıyorum. Yanında çalışan 11 kişiden yalnızca Türk olan benim. Almanlar arasında yaşayan bir Türk olarak, onların Türkler hakkındaki düşünceleri, çok kötü. Maalesef Almanların Türkler hakkındaki düşünceleri hiç iyi değil. Ne kadar kötü, pis iş varsa, nerde ahlâksızlık, fuhuş, hırsızlık varsa hep bizimkiler bu işlere karıştı. Bu yüzden Almanların kafasında çok olumsuz bir Türk imajı var. Ben kendim bile çarşıda yürürken, hareket ve davranışlarından kimin Türk olduğunu çok iyi anlarım...” (N.K.)

Göçmen ailelerin çevresel anlamda içe kapalı bir hayat yaşamaları, onların sosyal ve kültürel taleplerinde de çekingen ya da donanımsız kalmalarına yol açmakta; dolayısıyla bu durum onların kurumsal ilişkilerden uzak kalmalarına, bir takım sosyal hizmet ve danışmanlık hizmetlerinden yeterince yararlanamamalarına yol açmaktadır.²⁵ Kurumsal yaşamla ilişkilerde sosyoekonomik düzey kadar Almanya'da kalış süresi de belirleyici olmaktadır. Birinci kuşak Türk göçmenlerin çok büyük bir kısmının, aslında ihtiyaç duyduklarını söyleseler de, sosyal yardım almayı reddettikleri de bilinmektedir. Çünkü sosyal yardım alınması, Almanya'da varlık nedenlerini çalışmak ve para kazanmak üzerine anlamlandırmış olan birinci neslin, bu durumu gurur kırıcı bir durum olarak değerlendirmesi söz konusudur.²⁶ Elbette bu konuda göçmenlerin kurumsal yaşamla ilişkilerini düzenleme ve fırsatlardan yararlanabilme becerileri, aynı zamanda ev sahibi toplumun bu anlamda yapacağı düzenlemelerle de ilgili bir boyut taşır.

Türklerin kurumsal ve kamusal yaşamla ilişkileri, göç alan toplumun kültürel bir kimlik olarak Türklere bakışı, resmi kurum ve organizasyonların uygulamaları ciddi bir etken olarak görülmektedir. Örneğin Alman toplumunda artan yabancı düşmanlığı olgusu, Türkler söz konusu olduğunda daha da şiddetli boyutlara ulaşmaktadır. Bu bağlamda Alman toplumu kültürel bakımdan kendinden oldukça farklı gördüğü Türkleri, kendi yaşam tarzı için bir tehdit olarak algılayabilmektedir. Bu algının artan işsizlik ve

²⁵ Nünning 2007, 218.

²⁶ Şahin 2007, 262.

ekonomik sorunlarla birlikte güçlendiği, şiddetlenerek yeni ırkçı hareketleri beslediği söylenebilir. Kendilerini bir tür dışlama ve ayırma tabi tutma eylem ve politikalarının öznesi olarak gören Türkler, mevcut dayanışma ve kimlik ağlarına daha farklı anlamlar yükleyebilmekte, bir toplumsal protesto işleviyle beliren marjinal gruplara sığınabilmektedir. Bu durumda Türklerin ev sahibi toplumla sağlıklı iletişim kurmaları, hem kendi sosyal donanımsızlıklarından, hem de kendilerine dönük önyargılar ve olumsuz yaklaşımlardan kaynaklanan içsel ve dışsal engellere takılabilmektedir.²⁷

Ancak gerek modern Batılı bir toplumun demokrasi geleneğinde insan hakları, demokrasi ve kültürel çoğulculuk gibi değerlerin bağlayıcılığı, gerekse bir hoşgörü ve bir arada yaşama gibi tarihsel birikim ve deneyimlere sahip Türk grup kimliğinin karakteristik özellikleri, her iki toplumda da sembolik düzeyde de olsa birbirini tanımaya ve ilişki kurmaya dönük girişimlerin anlamlı temellerini sağlamaktadır. Bu çerçevede entegrasyona katkıda bulunma amacına bağlı diyalog girişimleri dikkat çekmektedir. Nitekim çeşitli Alman gruplarının diyalog amaçlı olarak bazı dini dernek ve örgütlenmelerin camilerine zaman zaman ziyaretlerde buldukları gözlenmiştir. Aynı şekilde Almanya'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan Türklerin Alman komşularıyla birlikte düzenledikleri toplantılara da Türk din görevlilerinin bilgilendirme amacıyla katılmaları, bu ilişkilerin karşılıklılığını göstermektedir. Bu toplantılardan birinde, uzun süre birlikte yaşayan Almanların Türk komşularıyla önemli bir iletişim sorunu yaşamadıkları, ancak Türkiye'den gelen din görevlilerinin Almanca bilmemeleri, kendilerinin genç nüfuslarının azalmasına rağmen, Türklerin çok çocuklu aile yapıları, İslamiyet'in kadına yaklaşımı, Türk kadınlarının sosyal etkinliklerde geri planda durmaları vb. konularda eleştirel bir tutum içinde olmaları dikkat çekmiştir. Öte yandan bütün bu ortak etkinlik ve programlarda Alman topluluk ve gruplarının Türklerle olan ilişkilerini özellikle din dolayımında kurmaları önem taşımaktadır. Yani kültürler arası etkileşim, tanışma ve bilgilenme toplantılarının adı daha çok dinlerarası diyalog bağlamında

geçmektedir. Kuşkusuz bunun dışında da grupsal düzeyde sosyal temasların olduğu söylenebilir. Ancak İslam, Türklerle kurulan ilişki ve etkileşim ortamlarının hem asıl nedeni hem de zeminini oluşturmaktadır.

Hissedilen Ayrımcılık: Toplumsal Güvensizlik

Azınlık-göçmen topluluklar için, “uyumsuzluk, çatışma ve suç eğilimleri”nin potansiyel kaynağı olarak görülmek, ilişkilerde ve özsayıda dezavantaj yaratan bir önyargıdır. Sosyal, kültürel ayırım ve dışlamaların zeminini oluşturan önyargılar, göçmenler için sosyal ilişkilerde ve mesleki hareketlilikte baş edilmesi gereken engeller anlamına gelmektedir. Üstelik bu önyargılar, ekonomik sorunlar, işsizlik ve sosyal çatışmaların arttığı durumlarda, bütün olumsuzlukları ve kötülükleri azınlıklara ve göçmenlere yükleyen ırkçı saldırılara dönüştürme tehlikesini her zaman içinde taşır. Türkler giderek artan yabancı düşmanlığı nedeniyle ırkçı saldırıların hedefi haline gelme kaygısı içinde yaşamaktadırlar.²⁸ Nitekim ayrımcılığa ve ırkçılığa karşı yürütülen politikaların da bazen kendilerini koruyamayacağına ilişkin değerlendirmeler bunu gösteriyor:

“Alman devleti bu ayrımları adeta destekliyor. Almanya’da bir milyon Türk varken sadece bu eyalette 800 Türkçe öğretmeni vardı. Şimdi nüfusumuz tam üç katı oldu, ama Türkçe öğretmen sayısı şu anda 150 civarında; sayısı oldukça azaltıldı. Üstelik bu öğretmenlerin belli bir Türkçe eğitimi almaları, Türkçe öğretmeni olmaları da şart değil. İlgisiz, alakasız mesleklerden kişiler, hem de adamını bularak, aracı koyarak bu işe alınıyorlar. Bu tür işleri Türklere özgü bildik, ama bu konuda Almanlar da böyle davranıyor. Peki, bunda amaç ne? Amaç, Türk çocukları dilini öğrenmesin, Türkçeyi öğrenmeden büyüsünler diye politikalarını buna göre yapıyorlar...”

²⁸ Bu konuda özellikle Alman medyasına güvensizliğin had safhada olduğu anlaşılmaktadır. Görüşülen kişiler kendilerinin neo-nazilerce saldırıya uğramasına rağmen, bu tür olaylarda polisin ve medyanın yanlı tutumlar takınarak, kendilerini suçlu gösterdiklerini belirtiyorlar. Türk devletinin kendilerine sahip çıkmasını ısrarla vurguluyorlar. Yabancı düşmanlığının artışı, geçmişte Yahudilerin başına gelenleri travmatik bir şekilde Türklerin kâbusu haline getirmekte, Alman siyasetçilerinin meseleye bakışını ise oportünistçe bulmaktadırlar.

“Almanlar milliyetçi değil, ondan da aşırı, damarlarında Nazi kanı taşıyorlar. En ayrımcı olmayanı bile bir dereceye kadar öyledir. İşte bütün bunlar Türk çocuklarını kışkırtmaya yetiyor. Ama ben de diyorum ki, iyi ki Almanlar bu ayrımcılığı yapmışlar, yoksa çocuklarımızın direnci tamamen kaybolmuş olacaktı. Çocuklar kendilerine yapılanlar karşısında kendi kimliklerine sarılıyorlar...” (Ş.B.)

Moellendorf’un araştırması, Almanya’da Türklerin kendilerini ayrımcılık yapıldığına ilişkin kanaatlerinin ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre Türkler, Almanya’daki yaşamları hakkında çoğunlukla olumlu bir değerlendirmeye katılırlar da, Alman toplumunda haksızlığa uğradıklarını düşünmektedirler. Moellendorff, Türklerin üçte ikisinin Almanya’da ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüklerini tespit etmiştir. Ancak bir yandan onların çoğunluğunun Almanya’daki yaşamlarından memnun ve geleceğe iyimser bakmaları ile diğer yandan haksızlığa uğrayan bir topluluğa ait oldukları inancı arasındaki çelişkiye bir anlam verememiş görünmektedir.²⁹ Oysaki doksanlı yıllarla birlikte Alman devletinin yabancılar politikasının ortaya koyduğu ayrımlar giderek artmakta, yeni düzenlemelerde ülkeye gelişi, seyahati, ikameti kısıtlamaya ve hatta ikameti sona erdirmeye ilişkin daha etkin araçlar yaratılmaktadır. Ayrıca medyanın da Alman kamuoyunda önyargı oluşturacak şekilde, Türk gençleri arasında artan İslamlaşma, kendi kendini gettolaştırma eğilimleri ve genç göçmenlerin şiddete yakınlığını irdeleyen yayınlara ve ırkçı yaklaşımlara ağırlık verdiği anlaşılmaktadır.³⁰ Göçmenlerin çelişkisi, aynı anda, yüksek sosyal standartlara ulaşma imkânı ile haksızlığa ve ayrımcılığa maruz kalma pozisyonlarının yarattığı gerilimde yatmaktadır

Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, aslında Türk gençleri şiddete ve suç işlemeye eğilimli değil, aksine sosyal bir fenomen olarak Türklerin ve ailelerinin sosyal entegrasyonu ne kadar başarılı ise, şiddet kullanma oranı o kadar düşük olmaktadır. Hatta şiddet oranlarının bölgesel olarak dağılımında görülen farklılıklar,

²⁹ Moellendorff, 24.

³⁰ Ayata 1999, 10, 18.

genç göçmenlerin çevrelerinde ne kadar kabul edildikleriyle yakından bağlantılı görülmüştür. Öte yandan geleneksel aile yapısının yanı sıra Almanya'da kalış süresi ile imkânlarla ulaşım düzeyi arasındaki farklar da, gençlerde şiddet eğilimlerini açıklamada dikkate alınması gereken faktörler olarak öne çıkmaktadır.³¹

Gençler özellikle sosyal katılım ve buluşma gerektiren ortamlarda bir takım dışlayıcı ayrımsal uygulamalarla karşılaşabilmekte, bunun sarsıcı etkisi çoğu zaman rencide eden topluma karşı bireysel ve kimliksel bir öfkeye dönüşebilmektedir. Bu bağlamda sıklıkla, göçmen çocuklarının bu tür ilişkilerde fark ettikleri dışlanma ve kendilerine karşı mesafeli duruşun, onlarda Türk olma bilincini uyandırdığının ifade edilmesi önemlidir. Böylece, daha önce söz konusu olmayan kendilerini Türk olarak mı, Alman olarak mı hissettikleri sorusu bu aşamada ciddi bir yönelişi ortaya çıkarmaktadır. Burada gençlerin sosyalizasyonu aile ile toplum, özellikle de eğitim ve arkadaş grupları bağlamlarında çıkan çatışma noktalarında bir takım sendelemeler içermektedir. Kendi aile ortamlarında kendi kültürlerine göre Türk gibi yetişen çocuklar, sosyal süreçte Alman gibi davranmaya koşullanmaktadırlar. Türk gençlerinin okul ilişkilerinde de daha çok Türk ve diğer yabancı kökenli çocuklarla arkadaşlık etmeleri,³² göçmen çocuklarının hangi sosyalleşme süreçlerine ve muhite ait olduklarına anlamak bakımından önemlidir.

Göksu, yabancı düşmanlığı ve ırkçılığın Almanya'da yaşayan Türklerin en önemli problemi olduğu kanısındadır. Türklerin Almanya'daki en büyük yabancı topluluk olması, zaman zaman yükselen yabancı düşmanlığının da birinci hedefi haline gelmelerinin nedenidir. Her ne kadar Almanya'da yabancı düşmanlığı ve ırkçılık karşıtı bir toplumsal muhalefet ve dayanışma bulunsa da Türkleri asıl kaygılandırıcı gelişme Alman Devletinin, politikacılarının ve medyasının uygulama ve pratiklerinde yabancı düşmanlığını teşvik eden tutumlar içinde olmasıdır:

³¹ Pfeiffer&Wetzels 2000, 4-5, .

³² Akın 2005, 38

“Alman devleti ve kurumları sürekli bizimle ilgili çalışmalar, anketler yaparak, bizimle ilgili yeni kanunlar çıkartıp, işimizi giderek güçleştiriyor. Bizi buradan atmak için elinden geleni yapıyor... Alman devleti rasist bir devlet. Son zamanlarda dünyanın her tarafında göçmen kabul ediyor; onları kabul ediyor, biliyor musun niye? Çünkü Almanya’da karşılarında büyük bir Türk kitlesi var, merkezde Türkler var. Bu gücü dengelemek için Afrika’dan bile yabancı kabul ediyor. Bize ise Almanca şartı getiriyor...”(T.A.)

“Alman medyası asla tarafsız değil, tam tetikçi bir basın. Türklerle ilgili en ufak olumsuz bir haberi kullanıyor. Etik yok, etik davranmıyor. Birçok olumlu haberi görmezken, olumsuz bir haberi alabildiğine kullanıyor...” (S.A.)

“Alman polisi iki alman veya iki Türk kavga ettiğinde ayırım yapmıyor. Ancak bir Almanla bir Türk kavga ettiğinde Almanı tutuyor. Ne ayırım yokmuş, hem de nasıl ayırım yapıyor...” (Z.Ö.)

Bu yaklaşım ve düzenlemelerin doğal sonucu Türkler, sosyal kayıplara en fazla uğrayan ancak en az korunan bir toplumsal kesim olarak, ekonomik dalgalanmalardan en fazla ve ilk etkilenenler olmaktadır.³³ Türkler giderek pek çok alanda kendilerine yapılan ayırımın farkında, ancak bu ayırımların onların entegrasyon probleminden kaynaklandığını düşünenler var. Düzen bozucu hareketler ve suç eğilimlerinin Türklerin arasında yaygın olduğunu Türkler de kabul etmekte,³⁴ ancak bunun birinci derecede içsel nedeni olarak buradaki Türk aile yapısının dayanıksızlığı, dışsal nedeni ise Türklere karşı kullanılan önyargılara işaret edilmektedir.

Türk göçmenler her ne kadar zaman içinde bir takım ayrımlar ve olumsuzluklar yaşasa da, Almanya’ya göçün getirdiği sosyal ve ekonomik kazanımlardan da vazgeçmeleri söz konusu değildir. Göçmenlerin çocukları ve torunları ya uzun süredir Almanya’da

³³ Göksu 2000, 94-95.

³⁴ Ancak araştırmalar gösteriyor ki, Türkler’in işledikleri suçlar, Almanya’da bulunan yabancıların ortalamasından daha düşüktür. Bkz. Berlin Büyükelçiliği 2002, 50.

ya da zaten orada doğmuşlar ve artık geri dönmek istemiyorlar.³⁵ Nitekim Türkler arasında Alman toplum düzenine olumlu yaklaşım eğiliminin yüksekliğini gösteren sonuçlar bu anlamda dikkat çekicidir. Konrad Adenaur Vakfı'nın araştırmasına göre Türkler arasında adil veya kısmen adil bir toplumda yaşadıklarını düşünenlerin oranı %90'dan fazladır. Oysa bu oran Almanlarda %50 düzeyinde kalmaktadır. Bir başka deyişle Almanların yaklaşık yarısı kendi toplum düzenlerinde adaletsizlikler olduğunu düşünmektedir.³⁶ Ancak bu tutum ve kanaatlerin, karşılaştırma değişkenlerine göre farklılaşabileceği söylenebilir. Örneğin kendilerini öncelikle geldikleri koşullara göre karşılaştıran birinci kuşak Türklerle, Almanya'da doğan ve buradaki toplumsal sistemde yer almaya çalışan sonraki kuşak Türklerin bu konuda farklı tepkilerde bulunması, gözlemlerimizle teyit edilen yüksek olasılıklı bir varsayımdır.

Göçmenlik Deneyiminde Değişen Aile Yapısı

Yurtdışına işçi göçü, Türk toplum yapısında yeni bir aile tipinin kavramsallaştırılmasına yol açacak kadar derin etkiler bırakmıştır.³⁷ 'Almanca aile' göçe bağlı olarak ekonomik statüsü yükselmiş, kültürel etkileşimin bazı özelliklerini de transfer eden, ama kısmen parçalanmış bir aile tipidir. Ancak iki kültür arasında yaşanan karşılaşma ve çatışmaların derin sarsıntıları da bu aile tipinde somutlaşmıştır. Parçalanmış göçmen ailesinin maruz kaldığı sorunlar, her ne kadar bazı destek mekânizmalarıyla telafi edilse de fiili durum aile içi ilişkiler düzenini değiştirmeye zorlamıştır. Göçün her iki tarafında yer alan aile bireyleri için bu yeni durum, geleneksel aile dokusunun giderek farklılaşması anlamına gelmekteydi. Aile içi yaşantılarda Anadolu'dan taşınan gelenekler belirleyici iken, okul ve işyeri gibi kamusal sosyal ortamlardaki modern Batı kültürünün davranış normları arasında belli bir çelişki ve çatışma söz konusuydu. Bu duruma orada inşa olan göçmen dernek, örgüt ve cemaatleşmelerinin sunduğu çelişkilerde eklenince, çocuklar ve

³⁵ Zaptçioğlu 2005, 14-15.

³⁶ Moellendorff, 8-9.

³⁷ *Almanca Aile* kavramsallaştırması için bk. Yasa 1979, 183-184.

gençler başta olmak üzere bu gelişmeler en çok göçmen ailesinde sarsıcı etkilere yol açmıştır.³⁸ Öte yandan Almanya'da veya Türkiye'de, ailenin geriye kalan üyeleri; koruyan, esirgeyen, ilgilenen bir aile büyüğünün eksikliğini hep hissetmişlerdir. Parçalanmış aile en büyük etkisini, çocuklar üzerinde gösterir:

“Almanlar genelde Türklere karşı işlerinde iyi şeyler beslemiyorlar. Gerçi bunda Almanların biraz katkısı olmuştur. Kendi çalışmadıkları ağır ve pis işlerde biz çalıştık, ama Türk çocuklarının bu duruma düşmesinde birinci sorumlu bence *aile yapısı*... İlk kuşak kayıp kuşak, onlar çalışmaktan eve ve çocuklara ilgi göstermediler. Çocuklar evde eğitim ve huzur bulamıyorlardı, sokakta büyüyorlar ve eğitiliyorlardı. Sokaklar ise kötülüklerle doluydu. Ben kendim de her pisliği yaşadım, her şeyin içinde oldum. Eğer ailelerimiz bize zaman ayırsalardı, bizimle ilgilenselerdi, ailede huzur olsaydı, Türk çocukları böyle olmazdı...” (H.R., Teknisyen)

Yeni ve farklı bir gurbet mekânı olarak Almanya, sosyal dayanımı zayıf ve dil bilmeyen Türk işçileri için çalışma ritminden, hayat koşullarına, insan ilişkilerinden sosyal çevresine kadar çok zorlu bir yaşam dünyasına geçişi ifade ediyordu. İnanç, kültür ve davranış sistemleri bakımından tamamen farklı ve yabancı bir toplumda, aile büyüklerinin, hem kendileri hem de çocukları için iletişim, sağlık, eğitim ve ekonomik anlamda çözmesi gereken devasa sorunlar bulunuyordu. Oysa bunlarla baş edebilmek için, ne zaman ne de imkân vardı ve bu süreçte en büyük bedeli çocuklar ödüyordu. Başlangıçta bekâr işçiler olarak başlayan Türk göçmen ailesinin yapısı, zaman içerisinde aile birleşimlerine rağmen, boşanmalar, ikinci evlilikler, karma evlilikler³⁹, anlaşmalı evlilikler

³⁸ Günay 2003, 59.

³⁹ İlk dönemlerde Türk erkeklerin Alman kızlarıyla Müslüman olma koşuluna bağlı olarak gerçekleşen bu evliliklerin zaman içerisinde nitelik değiştiği, Müslüman olma şartının giderek kaybolduğu görülmektedir. Karma evliliklerde ikinci dalga, Türk kızlarının yabancı erkeklerle önce Müslümanlığa geçmeleri koşuluyla evlenmeleri olgusudur. Ancak zaman içerisinde, artık her iki tarafın da kendi dininde kalması anlayışı kabul görmeye başlar. Bu olgunun kabulü ve tutum değişimine dindar ailelerde bile rastlanması dikkat çekici bir gelişmedir. Ancak bu tür evliliklerde kültürel kodların ve geleneklerin zaman içerisinde çatışmasına bağlı olarak büyük oranda ayrılıkların ortaya çıktığı ve çocukların başlı başına bir aile sorunu haline geldiği anlaşılmaktadır.

gibi, bu sürece özgü bir dönüşümün etkilerinde şekillendi. Yıkılan yuvalar, karma evlilikler, sahipsiz kalan ya da yabancı anne veya babada kalan çocuklar bu aile yapısına ilişkin yaşanan travmanın göstergeleridir. Çocuklarda sıcak aile ortamına özlem, bu durumu yansıtan sinema, film ve dizilere olan ilgide kendini gösteriyor:

“Ben babamın kılına zarar gelmesine izin vermem. İşte ben bu tür şeyleri seviyorum, bu yerli dizi aile değerleri ve bağlılığı için mesaj veriyor. Bu diziden bunu seviyorum.”(M.B.)

Göçmen ailesinde aile içi ilişkiler sistemi giderek değişmekte, bu değişimin en büyük sancılarını ise kız çocukları ve kadınlar çekmektedir. Çalışabilen Türk kadınları belli ölçüde ekonomik imkânlarla ve özgürlüğe sahip olmakla birlikte, ev hanımı olarak kalan ve çalışamayanlar ise psikolojik sorun ve bunalımlarla karşı karşıyadırlar. “Göçmenlerle yerleşik toplum arasındaki daha çok kültürel farklılıktan kaynaklanan mesafeli yaşamla birlikte, azınlık toplumuna ve kültürüne karşı önyargılar ortaya çıkmaktadır. Bu ön yargılar, özellikle Avrupa’daki toplumsal yaşamda fazla yer almayan Türk kadınına yönelik olarak yoğunlaşmaktadır.”⁴⁰ Özellikle Türk kadını bağlamında tartışılan ‘aile içi şiddet’, ‘zorla evlilik’ ve ‘töre cinayetleri’ gibi konu başlıkları onları baskı altında yaşayan ve ezilen bir figür olarak tanımlamaktadır. Türk kadını böylece ‘dil bilmez’, ‘eğitim seviyesi düşük’ ve çoğu zaman da ‘katı dindar’ gibi kalıp yargılarda resmedilen bir uyumsuzluk sembolüdür. Ancak bu yargılara rağmen araştırmalarda, otuz yaş altı Türk kadınlarının %77’sinin Almanya eğitimli olduğu, erkeklerden daha iyi bir Almanca seviyesine sahip oldukları anlaşılmıştır. Üstelik kadın ve çocuklara yönelik şiddete erkeklerin kadınlardan daha fazla karşı çıkmaları, Almanlarla yoğun bir irtibata sahip olmaları da⁴¹ bu çerçevede bilinen kalıp yargıları bozmaktadır.

Almanya’da ki Türk kadınlarının gerek toplumsal statü ve gerekse maddî refah bakımından Türkiye’den daha iyi konumda oldukları, çekirdek aileye geçişle birlikte kadına aile karar alma

⁴⁰ TAM Vakfı 2006, 1.

⁴¹ TAM Vakfı 2006, 1, 5.

mekânizmalarında daha fazla yer verildiği ifade edilmektedir.⁴² Ancak çekirdek aileye dönüşse bile Türk göçmen ailesinin Almanya'daki en ağır yükünü ve problemlerini kadınların taşıdığı anlaşılmaktadır. Alman kamuoyunda da Türk kadını, 'İslam ve Kadın' başlıklı tartışmaların öznesi olarak algılanmaya ve bu çerçevede yeri tayin edilmeye çalışılmaktadır. İslamiyet ve Kadın üzerine pek çoğu oryantalist-özcü bakış açısını yansıtan yayınlar, Türk toplumunda ve Almanya'da yaşayan Türk kadınlarının toplumsal pratiğini görmezden gelmektedir. Bu durum ister istemez Türk kadınlarına yönelik önyargıları pekiştirmeye yaramaktadır.

Dindar göçmen ailesinde kadınların çifte izolasyonla karşı karşıya olduğu ifade edilmektedir. Buna göre onlar öncelikle kendi yaşam çevrelerinde geleneksel ve dinsel kabullerden dolayı evle sınırlı kalmakta, sosyal ve kültürel etkinliklere katılamamaktadırlar:

"DİTİB'de Kadınlar Kültür Merkezi var, ama pek faaliyet yok. Kahvehane erkeklere hizmet ediyor. Almanya'da kadınlar bunalım içinde, ben inanıyorum ki hepsinin psikolojik desteğe ihtiyaçları var. Burada kapana kısılmış durumdadılar...." (A.K.)

"Bayan din görevlilerinin bilgice yeterli olmadığını düşünüyorum. Bizim dinimiz son din, hak din, ancak papazların bizim imamlardan daha iyi daha iyi yetiştirildikleri ve daha fazla bilgiye sahip olduklarını düşünüyorum. Kadınların bu konuda o kadar çok yardıma ihtiyacı var." (F.D.)

Ancak diğer yandan da çok büyük oranda Müslüman Türk kadını meslek sahibi olarak kendi kişisel ve maddî özgürlüğünü inşa etmiştir. Dolayısıyla bu durum geleneksel aile yapısında ve cinsiyet rollerinde değişimlere yol açmıştır.⁴³ Alman hükümetinin Almanca öğrenme ve kursa gitme şartı en çok kadınlar tarafından yerine getirilmekte, kadınlar Almanca kurslarına yoğun bir şekilde katılmaktadırlar. Bütün bunlarla birlikte Almanya'da Türk ailesi, eğitim, ekonomi, din, sosyalleşme ve dini yaşantı gibi başlıklarla

⁴² Göksu 2000, 244.

⁴³ NRW 1997, 68.

ilişkisi içinde yapılacak projektif ve stratejik araştırmaların odağındaki yerini korumaktadır.

Gençlik; Varolma Tecrübelerinde Şekillenen Kimlik

Gençlerle ilgili sorunlar temelde aile yapısıyla bağıntılı olsa da, bir sosyal kategori olarak gençliğin ayrı bir başlık altında değerlendirilmesi gerekmektedir. Almanya'da Türk gençliğinin sorunları çoğunlukla ikinci veya üçüncü kuşak çalışmalarının konusu olarak ele alınmıştır. Ancak gençlerin problemleri belli kuşaklar ve dönemle sınırlanamayacak kadar çeşitlilik arz etmektedir. Bu bağlamda gençlerin cinsiyet, eğitim, toplumsal köken, aile yapısı, ekonomik durum gibi düzeylerde farklılaşan sorun ve deneyimlere sahip oldukları söylenebilir. Almanya'da eğitimin türü ve özellikle Türk çocuklarının almış oldukları eğitim ve başarı düzeyleri, onların sosyal konum ve devingenliklerini etkileyen bir faktör durumundadır. Ancak özellikle üçüncü ve dördüncü kuşak Türk çocuklarının temel sorunlarından biri anavatanın dili ve kültürünü yeterince öğrenememeleri gerçeğidir. Yeni kuşak Türk gençleri genel anlamda kendilerini iki kültür arasında kalmış gibi görmekte, her iki tarafın kısmî özelliklerini yaşayan ama gerçekte hiçbir tarafa ait olmayan bir kültürel kişiliğin problemlerini yaşamaktadırlar. Türk gençlerinin imkân ve fırsatlardan yararlanamaması gerçeği, onların marjinalliklere ve suça yönelme eğilimlerini yaratan yapısal faktörlerden biridir.⁴⁴ Almanya'daki Türk gençlerinin kimlik sorunları çoğu önyargılı sayılabilecek kavramsallaştırmalarla tartışılmıştır. Kaya'nın belirttiğine göre Türk gençleri 'kimliksiz', 'kültürsüz', 'kayıp kuşak', 'dejenere olmuş', 'arada kalmış' ve 'kimlik krizi yaşayan' topluluklar olarak tanımlanagelmişlerdir. Bu değerlendirmelerin yalnızca akademik çevrelerle sınırlı kalmadığını, hatta göçmenlerin kendileri tarafından da adeta kabul gördüğü gözlemlenmiştir. Ancak Kaya'ya göre Türk gençlerini iki kültür arasında sıkışmış kurbanlar olarak algılayan bütün yaklaşımlar, sosyolojik özneyi dışlamaktadırlar. Zira Türk gençleri de kültürler

⁴⁴ Göksu 2000, 77-80.

arasındaki o hareketli zemin üzerinde varolma yeteneği geliştiren zengin kültürel bir kimliği temsil etmektedir.⁴⁵

Bu durumda göçmen çocuklarının nasıl bir kültürel etkileşim içinde oldukların bilmek, dönüşümü anlamak açısından önem taşımaktadır. Anlaşılan gençler, aile ve topluluk tarafından aktarılan kültürel biçim ve değerlerle, göç alan toplumun kültürü arasında bir seçim yapmaktan çok, her iki kültürel biçimin arasında bir üçüncüsünü yaratmaktadırlar. Gençlerin evde, okulda ve sokakta tamamen farklılaşan kültür çevreleriyle muhatap olması ve bunlar arasında denge kurmaya çalışmaları, yaşanan kültürel çatışma sorununun nedenini oluşturmaktadır. Gençler, aile ve topluluk tarafından aktarılan kültürel öğeleri, kendi algılama biçimlerine ve bu öğeleri yeniden bir araya getirme biçimlerine göre farklı bir şekilde inşa ederek değişikliğe uğrattıklarından, onlara başta aktarılan kültür öğeleri kendi içsel tutarlılığını yitirmekte ve bambaşka bir temsil biçimine dönüşmektedir. Bu farklı temsil biçimleri büyük ölçüde Türkiye'nin ve Türklerin göç alan ülkedeki imgelerinin de etkisinde kalmaktadır.⁴⁶

Almanya'da Türk gençleri ile ilgili çalışmalar, onları çoğunlukla ikinci kuşak hatta üçüncü ve dördüncü kuşak kavramı altında ele almışlardır. Ancak bu terimin bazı yaklaşımlarda eleştirilerek, göç ve göçmenlik tecrübesinin esasen göç eden birey ve ailelere has olduğu, ikinci kuşak gibi terimlerin göçmenlik tecrübesiyle ilişkisinin olmadığı da belirtilmektedir.⁴⁷ Bu anlamda Almanya'da yaşayan Türk gençlerinin durumu çok çeşitlilik göstermektedir. Aileleriyle birlikte göçen, daha sonra aile birleştirme kapsamında gelen ve Almanya'da doğan gençlerin birbirlerinden farklılaşan yön ve sorunları bulunmaktadır:

"Almanya'da üçüncü kuşak Türklerin büyük sorunları var. Bana göre artık Türkçe de düşünemiyorlar. Ailelerle çok ciddi problemleri var. Çocuklar ailelerini, aileler çocuklarını dinlemiyor. Gelecek kuşaklar açısından gelecek pek parlak görünmüyor." (H.Ö.)

⁴⁵ Kaya 1999, 42-43.

⁴⁶ Fırat 2003, 81.

⁴⁷ Fırat 2003, 73.

Görüşme yaptığımız bir ailenin Almanya'da doğan ve orada büyüyen üçüncü kuşak çocuklarının evde bile Türkçe konuşmaması dikkat çekici bulunmuştur. Bu durumun genel bir olgu haline geldiğinin pek çok kişi tarafından ifade edilmesi ise konunun boyutlarını göstermesi açısından son derece önem arz etmektedir. Türkçe neredeyse bu çocuklar için bir yabancı dil haline gelmektedir ve bu olgu ciddi bir kültür ve kimlik problem olarak Türk ailelerinin karşısında durmaktadır. Ancak ailenin büyüklerinden birisi, orada kaldığı yirmi yıla rağmen en büyük problemin dil bilmemek olduğunu belirterek, Türklerin genelde bu konuda dile getirdikleri cümleleri paylaşıyor: "Dil bilmiyorsan şansın yok", "Eğer Almanca'yı Türkçe kadar iyi konuşabilseydim, siyasî anlamda daha etkili olabilirdim. Benim için burada başlıca sorun dil, zaten tüm ilk kuşak işçilerin sorunu bu..."⁴⁸

Twardella, birinci kuşağın geleneksel dinsel bir sosyalleşme sürecinden geçmesine rağmen, Almanya'da büyüyen ikinci kuşağın sosyalleşme tecrübesinin gerek Almanya'da okumaları gerekse buradaki kültürden oldukça etkilenmeleri nedeniyle belli ölçüde farklılaştığını belirtir. Elbette burada her iki kuşağın nasıl bir ortak yaşam tecrübesi geçirdiği sorunu kolaylıkla yanıtlanabilir bir şey değildir. Ancak her iki kuşakta da çok farklı etkileşim kalıpları tespit edilebilir.⁴⁹

Kecskes'in araştırmasına göre, Türk gençleri üzerinde özellikle komşuluk ve eğitim kurumları çok güçlü bir etki ve ağ bireşimine sahip görünüyor. Topluluk içi evlilik tercihlerinde özellikle dindarlık ve cinsiyetin güçlü bir etken olduğu tespit edilmiş bu göstergelerin yanında cami ziyaret sıklığı, hem ağ içi ilişkileri hem de topluluk içi evlilikleri önemli ölçüde etkilemektedir.⁵⁰ Bununla birlikte, daha çok Almanya'da doğan ve büyüyen gençlerin düzgün Türkçe cümle kuramamaları ve yalnızca kelime düzeyinde konuşabilmelerine ilişkin gözlemlerimiz, olgunun hangi boyutta ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu görüşmelerde bazı

⁴⁸ Algan 2005, 61.

⁴⁹ Twardella 2002, 65-66.

⁵⁰ Kecskes 2000, 61.

gençler, din hakkında hiçbir düşünceye sahip olmadıklarını, fakat zaman zaman Cuma namazına, onu da tanıdıklarıyla buluşma ve görüşme amaçlı olarak gittiklerini ifade etmişlerdir. Nitekim üçüncü kuşak Türk gençlerinin bizzat kendi ifadelerinde en büyük problem olarak “dine ilgisizliği” işaret etmeleri, üzerinde önemle durulması gereken bir sonuçtur. Yine onların en önemli ikinci problemi ise ailevi problemlerdir.⁵¹ Bu durum, gençlerin problemlerinin başında özgüveni sağlanmış güçlü bir kimliksel tanımlamayla ilgili bir boyutun göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu çerçevede Almanya’da yaşayan Türklerin en önemli problemlerinden birisi gençlerin kültürel aidiyet ve ilişkileri gibi konularda odaklanmaktadır. Gençler, gerçi buldukları ülkenin dilini ebeveynlerine göre daha iyi konuşabilmektedirler, ancak onlar bu durumda giderek kendi öz kültürlerinden de uzakta yetişmekte ve bir aidiyet sorunu yaşamaktadırlar.

Gençlerin aidiyet sorunu, özellikle kendilerinin yabancılığını hissettiren sosyo-kültürel ilişkilerde ortaya çıkmakta, bu durumlarda gelişen kimliksel refleksler tartışma konusu olmaktadır. Türk gençlerinin yalnızca sosyal hayatta sürdürdükleri ilişkilerde değil, okullarda da örtülü bir ayrımcılığın ve önyargılı tutumların muhatabı oldukları, ancak bu durumun onların kendi kimliklerine yönelmelerine neden olduğu sıklıkla ifade edilmektedir:

“Bugün gençlik iki arada kalmıştır. Radikallikler varsa bunun nedeni Türklere uygulanan ayrımcılıktır... Alman toplumu ‘uyum’ sözüyle asimilasyonu kastetmekte aslında. Kanunlar ırkçılığı, ayrımcılığı yasaklıyor, ancak toplum içinde, eğitim kurumlarında yaşanan ayrımcılığa bu kanunların yapabileceği fazla bir şey yok... Okullarda Türk çocukları her türlü ayrımcılığa ve aşağılamaya maruz kalmaktadırlar. Öğretmenler kasıtlı olarak ders gereği olmadığı halde Ermeni sorununu getiriyorlar. İşte siz Türkler Ermenileri katlettiniz, siz böyle bir milletin çocuklarıysınız diye aşağılıyorlar. Ancak bu çocuklar artık babaları gibi değil, kendilerine yapılanları anlıyor, ayrıma-aşağılamaya uğradıklarını hissediyorlar. Bu şekilde konuşan öğretmenlere karşı çıkı-

yorlar. Öğretmenler ise bu çocukları sorun çıkaran uyumsuz tipler olarak dışlıyorlar. Ondan sonra 'Türkler zaten problemli, bütün kötülükler onların bu tutumlarından kaynaklanıyor' diyorlar." (A.T.)

Kültürler arasındaki hareketli ve çatışan bir zeminde varolma mücadelesi veren Türk göçmen çocukları, dil, eğitim, kimlik, din ve sosyalleşme gibi konularda göç tecrübesi yaşamayan yaşlılarına göre daha yoğun gerilimlerle baş etme sorumluluğu yüklenmektedirler. Esasen bütün entegrasyon ve diyalog politikalarının da hedef kitlesi olan gençler, bu süreçte bir aile sıcaklığı kadar, bir güven unsuru olarak Türk devletinin ve resmi kurumlarının sahiplenici ilgisini daha fazlasıyla ve daimi biçimde görmek istiyor.

Anlam ve İşlev Sistemi Olarak Göçmenin Dini

Dini aidiyet Almanya'daki Türklerin kültürel kimliklerinde ve sosyal ilişkilerinde çok boyutlu anlam ve işlevler taşımıştır. Aşkın boyutunda hayatı ve varoluşu anlamlandıran din, sosyal gerçeklikle ilişkisi içinde göçmenin de ihtiyacı olan meşrulaştırma, dayanışma, kimlik ve aidiyet gibi boyutları ikame ve inşa etmiştir. Göçmen topluluğun gurbetteki varoluşunu anlamlandıran, birleştiren ve güç haline getiren dini bağlılık, ötekiyle ilişkilerde de özel bir iletişim dili geliştirmeye imkân verir. Ancak dini yaşayışın bazı özgül yansımaları, içinde yaşanan toplumun değer ve normlarıyla ortaya çıkan çatışmaların da temelini oluşturur. Gruplararası ilişkilerde bağlayıcı ya da dışlayıcı motiflerin kaynağını oluşturan din, özelde ise dinsel etkileşimin sarsıcı değişimleriyle karşı karşıya kalır. Almanya'ya göç, kişinin bir yandan kendi dininden farklı bir dinle, diğer yandan da kendi dininin Almanya'ya özgü yapılaşmış şekilleriyle karşılaşması anlamında çarpıcı bir tecrübedir.

Almanya'daki Türklerin dini hayatı, buradaki sürecin belli ölçüde izlerini taşımakla birlikte, daha çok Türkiye'deki dini grup, cemaat ve hareketlerin lokal söylemlerinin ve parçalanmışlıklarının adeta bir izdüşümü görünümündedir. Dini yapılanmaların söylem içeriği ve ideolojik duruşları büyük ölçüde Türkiye'de belirlenen gündemi takip etmekte, geçmiş tasavvurları gibi gelecek

tasarımları da söz konusu ideallere göre şekillenmektedir. Gerçi “göçmenler için din ve dini yaşayış her ne kadar önceki kültürün bir devamı gibi görünse de, o yeni kültür çevresinde yepyeni bir anlam kazanmakta ve farklı işlevleri yerine getirmektedir.⁵² Ancak bu farklılaşan işlevleriyle birlikte, “Almanya’daki Türkler içinde çoğunluğu oluşturan kesim ‘Anadolu Müslümanlığı’ kültürüne bağlı ve Almanya’ya beraberlerinde getirdikleri gelenek ve göreneklerini sürdürüyor. Alman medyasındaki yansımalara bakılırsa, yaşanan sorunların başında, görücü usulü evlilikler, namus cinayetleri, örtü-türban tartışmaları geliyor. Dindar muhafazakâr Müslümanların, bireysel ve bağımsız yaşama biçiminin yansımaları olan özgürleşme ve cinsel özgürlüğe ve genel olarak dine ve dolayısıyla İslam’a yönelik eleştirilere karşı tepkili oldukları ifade edilmektedir. Aynı şekilde İslam’la yoğrulmuş kültürel çevrelerden gelen insanların, laikleşmiş Batılı bir topluma entegre olmalarının kolay olmadığı, ama bunu bir dogma haline getirmenin de o kadar yanlış olduğu savunulmaktadır.”⁵³ Göç sürecinde İslam’la karşılaşan Alman kamuoyunda, özellikle İslam ve entegrasyon konusunda belli farklılaşmalar bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna göre; “İslamiyetin Alman toplumundaki çok kültürlülük eğilimi için bir şans olduğu gibi entegrasyonu hızlandırabileceği”, “İslamiyet’in Türklerin Alman toplumuna uyumunu engellediği” ve “İslam dinî sadece Türk toplumunun entegrasyonunu engellemekle kalmayıp aynı zamanda marjinalleşerek bir tehlike unsuru olduğu” şeklinde üç farklı eğilim öne çıkmaktadır.⁵⁴ Ancak İslamiyet artık bütün Avrupa için bir göç fenomeni olmanın ötesinde yerleşik hale gelen bir gerçekliği de ifade etmektedir.

Yaşanan pratiğe hangi kavramla yaklaşırsa yaklaşılsın, her halükarda göçmenlerin dini yaşantıları ve dinle olan ilişkileri, yaşadıkları sosyokültürel sorunlardan bağımsız ele alınamayacak kadar iç içe ve etkileşimseldir. Ancak dini anlayış, tutum ve davranışlarla örgütlenmelerin etkileşimsel boyutu daha çok Alman-

⁵² Taştan 2003, 75. Göç sonrası dinin kazandığı anlam için ayrıca bkz. Usta 2008, 40.

⁵³ Deutschland 5/2008/, 36-37.

⁵⁴ Güllü 2003, 30.

ya'da karşılaşılan sosyokültürel sorunlarla ilişkili iken, ideolojik çerçeve ve karakteristik özellikler ise özellikle anavatanındaki geleneksel ve dinsel unsurlarca belirlenmektedir. Dış göç süreci kırsal geleneksel yapıdan kopup gelen Türk işçilerinin her şeyden önce kendi geleneksel dünyalarından tamamen farklı bir sosyokültürel dünyaya adım atmaları nedeniyle, sarsıntılı ve sancılı bir karşılaşmanın tecrübesidir. Elbette bu süreçte kültürün en önemli unsuru, bir dünya kurma ve anlamlandırma sistemi olarak dinin konumu ve dinle ilgili anlayışlar çok belirleyici olmuştur. İşçilerin kendi aralarında oluşturdukları aile, yakın akraba, arkadaş ve hemşerilik gibi birincil ilişki grupları, hem geçmişle bağları, hem de yeni toplumda geleneksel tutum ve davranışları sürdürme imkânı sağlamıştır. Anavatanla anlamlı kültürel temasların sıklık ve yoğunluğu yeni toplumdaki etkilenme derecesini belli ölçülerde sınırlandırmıştır. Bu çerçevede bir dayanışma ve himaye ağı olan dini grup ve cemaatler de göçmen işçiler için bir koruma, güvenlik ve dayanışma ile birlikte dini değerlere dayalı bir kimliğin kaynağını oluşturmuşlardır.⁵⁵ Ancak Almanya tecrübesinde farklılaşan ve belli ölçüde işlevselleşen Müslümanlık anlayış ve tanımlamaları, bu sürece özgü parçalı ve çatışmacı bir geleneğin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sosyal donanımsızlık içindeki Türkler için yabancı bir ülkede yaşanan mağduriyet, yalnızlık ve dışlanmışlık duygusunun büyüttüğü kimlik ve sığınma arayışı, bir dayanışma ve kimlik ağı olarak marjinal dini grup ve cemaatlerin, bu ihtiyaca cevap verme potansiyellerini harekete geçirmiştir.⁵⁶ Kültürleşme, entegrasyon, marjinalleşme, içe kapanma ve kimlik sorunları ile karşı karşıya kalan göçmenlerin hayatında din, özellikle bir sığınak, bütünleşme, dayanışma, telafi ve başvuru kaynağı olarak çok boyutlu ve çok işlevli bir olgu olarak yer almıştır. Bu durumda din aynı zamanda bazı radikal oluşumlar için hem bir savunma hem de protest ideolojiye dönüşen bir çatışma faktörü olarak da karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷ Özetlemek gerekirse, göçmenler için dinin ve dinsel nitelikli grup ve cemaatlerin işlevleri, ya 'sosyalleşme' ya da 'kim-

⁵⁵ Taştan 2003, 130.

⁵⁶ Perşembe 2005, 9.

⁵⁷ Günay 2003, 64.

lik' yaklaşımlarıyla ele alınmıştır. Sosyalleşme yaklaşımı, dinin yeni kültür çevresindeki gerçeklik yorumlarına karşı, göçmenlerin kendi içinde bir dayanışma grubu oluşturmalarını vurgulayan bir açıklamadır. Kimlik teorisi ise, göçmen grupların dini kendilerini yücelten bir anlam sistemi olarak algılaması ve dinin, kimliği belirleyen en önemli faktör olarak öne çıkmasına işaret eder.⁵⁸

Öte yandan Almanya'da son dönemlerde çok tartışılan bir sorun olarak özellikle dinin etkisinde farklı kesimlerin birbirinden kopuk yaşamaları olgusu "paralel toplumlar" kavramıyla ifade edilmektedir. Bu durumun önlenmesi için diyalog ve entegrasyonun gelişmesine katkıda bulunmak üzere ilk olarak 2006 yılında Almanya İslam Konferansı gerçekleştirilmiştir. İslam Konferansı gibi oluşumların amacının, İslami inancın özünü koruyarak, ama aynı zamanda sahiplenilen değer yargılarını ve gelenekleri Alman hukuk ve değerler sistemiyle bağdaştıracak bir yol bulunarak bir tür "Avrupa İslamı" geliştirmek olduğu ifade edilmektedir.⁵⁹ Bu bağlamda Avrupa pratiğinde, giderek Avrupa Birliği içindeki Müslümanları kapsayan ve büyük ölçüde Avrupalı değerler ve kimlikle özdeşleşen bir İslam anlayışına yani Euro-İslam tartışmalarına Türkler de dahil olmaktadır. Ancak bu kavramlaştırma belli ölçüde sosyolojik temellere sahip olmakla birlikte, farklı göçmen politikaları ve göçmenlik deneyimleri nedeniyle daha çok stratejik değerlendirmelerin konusu gibi görünmektedir.

Göçmenlerin Avrupa tecrübesine bağlı dini eğilim, tutum ve davranışlarında meydana gelen değişimler, özellikle kuşaklararası boyutta ortaya konmaktadır. Buna göre birinci kuşağın büyük ölçüde geleneksel İslami yaşayışlarına bağlı kaldığı, ikinci kuşağın bir taraftan geleneksel İslam'ı keşfetmesi ve diğer yandan içinde yaşadıkları toplumla etkileşimi nispetinde özellikle dinin Batılı değerlerle örtüşen yönlerine önem verdiği, üçüncü kuşağın ise öncekilerle kıyaslanmayacak bir manevi boşluk olgusu içinde pa-

⁵⁸ Hans Mol "Theory and Data on the Religious Behaviour of Migrants" dan naklen Taştan 2003, 47.

⁵⁹ Konuyla ilgili haber için bkz. Deutschland, Sayı5/2008 Ekim/Kasım, 53, Avrupa İslamı konusunda bkz. Deutschland, 37.

raley inançlara yöneldiği vurgulanmaktadır.⁶⁰ Ancak yine de dinsel anlayışlar ve pratiklerin böyle kuşaklarla sınırlı kalmayan çeşitliliği göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Bir başka deyişle her kuşakta birbirinden çok farklı dinsel oluşum ve yönelimlerin mevcudiyeti söz konusudur. Ortak olan ise, bu dinsel kimlik ve yönelimlerin farklılaşma nedenlerinin anavatana; yapılanma, etkinlik ve etkileşim kaynaklarının ise göçmenlik tecrübesine dayanmasıdır.

Türk göçmen kitlesinde yaygın dindarlık biçimleri, Anadolu'dan getirilen geleneksel din anlayışına dayanmakla birlikte, Almanya'da şekillenen din organizasyonları tarafından da kısmen yönlendirilmektedir. Türklerin göç sürecinde kurduğu cami, dernek, birlik ve çatı organizasyonları, kültür, boş zamanlar ve sosyal hizmetlerle ilgili girişimler, spor dernekleri ve yine kadın, gençlik, işadamları, öğretmenler ve benzeri mesleki örgütlenmelerle büyük çeşitlilik içermektedir.⁶¹ Göçmenin sosyal hayatında özel bir takım anlamlandırma ve dayanışma gibi işlevleri yerine getiren din, bunu daha çok organizasyonel boyutta gerçekleştirir. Türk din organizasyonları göçmenlerin geçiş koşullarıyla ilgili bir himaye ve destek ağı olmakla birlikte, genel anlamda Türkiye'deki toplumsal kodlara göre çok parçalı bir görüntü sunarlar. Grupsal kimlik, yapısal hedefler, yönlendirici motifler ve tartışma başlıklarını Türkiye'deki köklerinden alan dinî ve nitelikli organizasyon ve oluşumların, nispeten kendi mensup ve bağlıları için bir himaye sistemi gibi çalıştıkları, üyelik sisteminden çok gönül bağına dayalı yapılanmalar oldukları anlaşılmaktadır.⁶²

Dini organizasyonların simgesel ve yapısal çevresi, bir ibadet mekânı olan 'cami'de somutlaşmıştır. Ancak cami, Almanya'da yaşayan Türkler için, salt ibadet mekânı olmanın dışında farklı sosyal işlevler yüklenmiştir. Cami, anavatandan taşınan kültür ve değerlerin paylaşıldığı, bir takım kurs ve eğitim hizmetlerinin su-

⁶⁰ Taştan 2003, 130-131.

⁶¹ Özcan 1989, 23.

⁶² DİB'in ilk din görevlilerini 1979 yıllarında göndermeye başladığı Almanya'da 2200 civarında Cami derneği bulunmaktadır. Bkz. Altıntaş 2003, 101-103.

nulduğu, karşılaşılan sorunların çözümüne çalışıldığı, ev sahibi toplumla dinsel ve kültürel ayrılıkların sembolize edildiği bir mekândır.⁶³ Mekânsal birlikteliğin odağında yer alan cami, bir yandan ibadet mekânı olma işlevini yerine getirmekte, diğer yandan kitabevi, kahvehane, bakkal, market, dil ve eğitim kursları, hanımlar bürosu, seyahat acentası ve konferans salonu gibi iç içe geçmiş yapılarla göçmenlere bir sosyokültürel ortam sunmaktadır. Bütün bu anlamlarda cami neredeyse anavatanın kültürel temel unsuru olarak görülmektedir.⁶⁴ Kutsal mekânlarda icra edilen dinsel pratiklerin, topluluk içerisinde dayanışmaya yardımcı olma ve grup kimliğinin birey tarafından hissedilmesini sağlama⁶⁵ gibi işlevleri göz önünde tutulduğunda, göçmenler için camilerin özel anlamı ortaya çıkar. Öte yandan cami, Türklerin Almanya'da maruz kaldıkları kurumsal ve kültürel dışlanmalara karşı, oluşturdukları dinsel temelli örgütlenmelerin de bir mekânıdır. Yerel düzeyde cami dernekleri etrafında oluşturulan örgütlenmelerle, ilerleyen aşamada "şemsiye-çatı örgütlenmeleri" gerçekleştirilmiştir.⁶⁶ Ancak camilerle birlikte bütün sivil örgütlenmenin, daha çok Türkiye'deki sosyopolitik tartışmalara duyarlı çatışmacı ve parçalanmış görüntüsü, Türkler tarafından zaman zaman eleştirilmekte ve kendilerine yapılan haksızlıklara karşı güçsüzlüklerinin ve mağduriyetlerinin bir nedeni olarak gösterilmektedir:

"Burada üçbuçuk milyon Türk yaşıyor, ama bizden çok daha az topluluklar bile haklarını çok daha kolay bir şekilde savunabiliyorlar. Biz bu kadar bölük-pörçük olmasaydık, Türklere karşı yapılan haksızlıklara güçbirliği içinde cevap verebilseydik, Alman hükümeti bizimle ilgili olumsuz kararlar alamazdı..." (M.A.)

Almanya'ya işçi göçü, orada örgütlenmiş bazı dinî gruplarca Peygamber'in hicretiyle kavramsal bir benzetmenin konusu olmuş, anavatanla ilgili özlem ve duyguları da ifade eden bir boyut olarak benimsenmiştir. Benzer şekilde, ancak bu sefer Almanya'nın sosyal

⁶³ Taştan 2003, 15.

⁶⁴ Unat 2002, 115.

⁶⁵ Atay 2004, 21.

⁶⁶ Güllü 2003, 35.

devlet ortamı içerisinde eğitim, sağlık ve işsizlik gibi konularda bireyi koruyan pratikleri karşısında bazı Türkler, yaşadıkları sosyal devlet gerçeğini “asrı saadet” kavramıyla özdeşleştirilerek ifade edebilmektedirler. Bu çerçevede Alman devletinin özellikle sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim gibi alanlardaki sosyal devlet anlayışıyla somutlaşan hizmetlerine yönelik olumlu yaklaşımlar dikkati çekmektedir.⁶⁷ İşsizlik, çocuk, eş yardımı gibi tamamen bireyi korumaya dönük sosyal devlet uygulama ve hizmetleri, kimilerince ideal bir İslam toplumunun özelliklerine benzetilmekte ve onaylanmaktadır. Ancak görüşmelerimizde, Alman devletinin bireye sunduğu bu sosyal hizmet ve güvencelerin, bazı göçmenler tarafından suiistimal edilmesi nedeniyle, bu iyileştirici ve koruyucu uygulamaların giderek daha sınırlı hale getirildiği, sıkı kontrol ve beyanlarla denetim altına alındığı da ifade edilmiştir. Türk göçmenler arasında sosyal hizmetler alanındaki bu daralma ve geriye gidişin sorumlusu olarak çok sayıda Türk'ün bu yasa ve düzenlemeleri istismar edecek şekilde davranmalarına işaret edilmektedir. Bununla birlikte bu değerlendirmelerin şahit olunan ve dile getirilen marjinal örneklerden hareketle içe dönük bir eleştiri niteliğinde olduğu göz önünde tutulmalıdır. Sosyal güvenlik ve hizmetler alanındaki daralmanın daha çok Almanya'nın kendi ekonomik ve sosyal sorunları bağlamında etkin olan nedenleri bulunmaktadır. Alman ekonomisinin içinden geçtiği süreç, nüfusun giderek yaşlanması, sosyal sigorta ve emeklilik sisteminin artan yükü ve Avrupa Birliği ile Doğu Avrupa ülkelerinden gelen nüfusun artırdığı sorunlar da bu gerilemenin nesnel etmenleri olarak öne çıkmaktadır.

Göçmen Dindarlığı, Öznel Sekülerleşme ve Diyalog

Batılı bir toplumda farklı dinlerle etkileşim ve bir arada yaşama tecrübesi, göçmen dindarlığında öznel sekülerleşme diyebileceğimiz bir eğilimi güçlendirmiş görünmektedir. Nitekim bir araştır-

⁶⁷ Almanya'da yaşayan Türkler büyük ölçüde bu yapısal özelliklerinden dolayı devlet ve toplumsal kurumlara oldukça yüksek düzeyde güven duymaktadırlar (Adalet, Anayasa Mahkemesi, Hükümet, Polis %45'ten fazla). Fakat aynı şey, Federal Almanya ordusu (%26) ve Hristiyan kiliseleri (%16) için geçerli değildir. Bkz. Moellendorff, 3.

ma, Almanya'da yaşayan Türkler arasında sekülerleşme eğilimlerinin yüksekliğini şaşırtıcı bir sonuç olarak değerlendirmektedir. Araştırmaya göre, Türklerin yarısı için din 'önemli' bir rol oynamaktadır; Türk kökenli Alman vatandaşlarında ise bu oran yalnızca üçte birdir. Almanya'daki Türklerin oldukça büyük bir kısmı (%77), Hıristiyanlığı da eşit bir din olarak kabul eden, 'hoşgörülü bir İslamiyet'e inandıklarını belirtmişler.⁶⁸ Dindarlık düzeyleri ile ilgili Kaya'nın araştırması, çok sınırlı (%8) bir kitlenin dinî inançları tözselleştirdiği ve görece seküler yaşamdan uzak kalmaya çalıştığını tespit etmektedir. Bu sınırlı İslami diasporik kimliğin dışında kalan geniş kitle ise, "İslam dinini tözselleştirmeden yaşayan, dini, yer yer sembolik bir düzeyde tecrübe eden, seküler bir yaşam tarzını benimseyen, farklı din ve kültürlerin biraradlığını mümkün bulan ve kendilerini Almanyalı-Müslüman-Türk şeklinde tanımlamakta sakınca görmeyen"⁶⁹ ana gövdeyi oluşturmaktadır. Kuşkusuz sekülerleşme eğilimleri konusunda özellikle dindarlığın toplumsal boyutu ile ilgili özel araştırmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Göçmen-azınlık psikolojisinin dinsel aidiyeti bir kimliğe dönüştürme eğilimi ile senkretik ve çoğulcu bir din anlayışına yol alma arasında farklılaşan tepkiler geliştirmesi muhtemeldir. Sekülerleşme eğiliminin bu durumda, göçmenin yaşadığı sosyo-kültürel şartlar ile dinî bilgilenme kaynakları ve kimliksel yönelimleri arasında çok sıkı bir ilişkisinin bulunduğu açıktır.

Bir kimlik ve aidiyet aracı olarak işlev gören din, aynı zamanda bu kimlik aracılığıyla ötekiyle ilişki kurabilmenin de dil ve zeminini yaratmaktadır. Dinsel farklılık bir kimliği çok keskin bir şekilde ötekenden ayırt ederken, diğer yandan paradoksal olarak ötekilerle ilişki kurabilmenin de bir gerekçesini sunuyor. Almanya'da çok farklı dinden ve kimlikten insanlarla karşılaşma tecrübesi, göçmenlerde dinsel partikülarizmi zayıflatıcı bir etki yapmaktadır. Farklı dinsel kimlikler ve cemaatlerle karşılaşma, bazılarında kendi dinî kimliğine yönelik sıkı bir bağlılığa ve içe kapanmaya yol açarken, bazılarında farklılıklara hoşgörülle yaklaşılma ve

⁶⁸ Moellendorff, 3-4.

⁶⁹ Kaya 2007, 242-243.

çoğulcu din anlayışlarını uyandırmaktadır. Algılama veya yorumdaki bu farklılık, Almanya'da yaşanan göç tecrübesinin niteliği kadar gelinen sosyokültürel muhit ve yaşama bakış açıları da belirleyici olmaktadır.

Farklı dinlerle karşılaşma ve bir arada yaşama tecrübesi, bir sosyal faaliyet olarak dinlerarası diyalog ve etkileşimi Türk göçmenlerin ilgi alanına sokmuş görünmektedir. Bu çerçevede Türkler ve Almanlar arasında çeşitli vesilelerle ortaya konan faaliyetler özel bir önemi hak etmektedir. Ancak burada işaret edilen olgu, günümüzde çeşitli dinî gruplarla özdeşleşmiş ve bir proje olarak ifade edilen "dinlerarası diyalog" değildir. Diyalog temelinde yürütülen faaliyetler, esasen uzun süredir bir arada olan Türk ve Alman toplumları arasında dinî organizasyonlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Dinler arası diyalog konulu toplantı veya etkinlikler, kuşkusuz belli bir akademik ve entelektüel birikime sahip uzmanlar yönetiminde yürütülebilecek bir girişimdir. Fakat son derece önem arz eden bu etkinliklerin kurumsal ve düşünsel alt yapısının yeterliliği ve denetimi konusunda sorunlar olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan toplumsal düzlemde farklı din mensuplarının yakın sosyal ilişkilerine rağmen, tarihsel ve teolojik temelli tartışmalarda farklılıkların ve rekabetin öne çıktığına şahit olunmaktadır. Bazı göçmenlerce, bu tür etkinliklerin sosyal ilişkilerin dışında bir fayda sağlamadığı, hatta bazı durumlarda Türklerin aleyhine bile olabilecek sonuçlara yol açtığı ifade edilmektedir:

"Bence diyalog-miyalog hikâye, hiçbir yararı yok, bu kadar senedir yapılan diyaloglarda Almanların bir adım bile bize yaklaştıklarını görmedim, hatta diyalog bizim çocukları dinden çıkarıyor, bizim aleyhimize oluyor." (Y.F.)

Dinlerarası diyalog girişimlerine rağmen Alman toplumunda da Türklere ve onların dinlerini yaşama biçimlerine karşı çoğunlukla bilgisizlik, kişisel deneyim eksikliği ve önyargılardan beslenen ihtiyatlı bir yaklaşımın bulunduğu söz edilebilir. Ancak yine de "Müslümanların dinlerinin gereklerini yerine getirme hakları", Almanların büyük çoğunluğu tarafından benimsenmiş görünmektedir. Nitekim KAV'ın araştırmasına göre "Yakınlarda bir

caminin bulunması” çok az kişi tarafından rahatsız edici bulunmaktadır. Bununla birlikte aynı ölçüde de “Müslümanlardan kendi kültürel kimliklerinden vazgeçmeksizin çevrelerine saygılı olmaları” istenmektedir.⁷⁰ Alman kamuoyunun bu ihtiyatlı yaklaşımında İslam’ın teorik ve sosyolojik görünümünün, Batılı kültür değerlerine göre şekillenmiş toplum düzenlerini bozabileceğine yönelik bir kaygının izleri görülebilir. Açıktır ki bu endişe ve önyargılar medyanın manipulatif yayınlarıyla da güçlendirilmektedir. Ancak derinliğine bakıldığında, farklı inançlara saygı ve hoşgörüyeye dayalı bir tecrübeyi temsil eden Türk Müslümanlığının, bu türden kaygıları ve spekülasyonları hafifleten tarihsel bir arka plana sahip olduğu görülecektir.

Sonuç

Yurtdışına işçi göçü Türk toplum hayatında bıraktığı etkiler bakımından sosyal bilim araştırmalarının da temel konu başlıklarından birini oluşturmaktadır. Göçün zaman içerisinde değişen niteliği ve anlamı, göçle ilgili çalışmalarda da farklı kuram ve modellerin devreye girmesine yol açmıştır. Başlangıçtaki geri dönüşe ayarlı göç sürecinin, kalıcılık eksenine ve yeni yurttaşlık ilişkileri temelinde kayması, göçmenlerle ilgili araştırma ve politikaları da, söz konusu değişimi kendi sosyal gerçekliğinde anlama ve yorumlamaya zorlamaktadır. Türklerin göç serüvenleri, eğer göç alan ülke açısından ele alınıyorsa entegrasyon, uyum ve göçmen yasaları gibi sosyopolitik düzeyde, göçün öznesi açısından yaklaşıyorsa da kültürel karşılaşma, çatışma, yabancı düşmanlığı, ırkçılık gibi kavramlarla sosyokültürel düzeyde tartışılmaktadır. Göçmen kimliği Türk ve Alman kamuoyunda, meselenin kendilerine yansıyan yönleriyle kavramsallaştırılmış, sosyolojik incelemede ise bu deneyim, diasporik kimlik, gettolaşma ve etnik koloni gibi, yaklaşımlara göre farklılaşan kodlarda ele alınmıştır. İki kültür arasında ya da kültürler arası hareketli zeminde varolma mücadelesine giren göçmenin, başatması gereken kaygı, önyargı ve sosyal engellerin yükü karşısındaki tedirgin duruşu, onu çoğu zaman kültürler ara-

sında sıkışmış ve yabancılaşmış bir kurban gibi tanımlanmasına yol açmıştır.

Nitel yönetime göre göçmenlerle yaptığımız görüşmelerde ifade, diyalog ve sembolik anlatımlarının tanımlayıcı analizinden hareketle, kültürel kimlik, sosyal güvenlik ve yurttaşlık hakları ile bir sosyalizasyon ve aidiyet unsuru olarak din gibi konuların konuşmalara hakim temalar olduğu saptanmıştır. Göçmenler için gurbetin anlamı, ulaşılan yaşam standardı, kültürel etkileşim ve toplumsal statüye göre nitelik değiştirmekte; sosyoekonomik kazanımlar, kültürel ve yasal haklar ile donanımı yükselen Türkler kendilerine Almanya'da bir gelecek düşünürken, sosyal ve kültürel kayıplara uğrayan, ayırım ve dışlama tecrübesi yaşayan, yabancılaşma ve kültürel kimlik kaygılarını hisseden Türkler ise Almanya'daki gelecekte pek umutlu olmadıklarını vurgulamışlardır. Bununla birlikte hemen bütün Türkler, göçmenlerle ilgili tartışılan entegrasyon, uyum ve göçmen yasası gibi sosyopolitik düzenlemeleri kendilerine dönük ayrımcı yönelimleri pekiştireceğini düşünmektedirler.

Dinin göçteki ve göçmenlik deneyimindeki anlamı göç öncesine göre farklılaşır. Hatta din, göçmenin süreç içindeki değişen konum ve yaşam düzeyine göre de farklılaşan anlam ve işlevler ortaya koyabilir. Göçün başlarında daha çok sosyalizasyon işleviyle öne çıkan din, kendini ayırım ve dışlamaya maruz hisseden yaralı ruhlar için bir kimlik aracı ve yüceltilmiş aidiyet formunda sığınak olabilmektedir. Göçmen dindarlığı ile ilgili kuramsal yaklaşımlarda da din, bu nedenle, ya sosyalizasyon ya da kimlik aracı olarak işlevsel yönleriyle öne çıkarılmakta, dinsel yönelimler daha çok kültürel kimlik tartışmalarında ve özellikle organizasyonel ve siyasal etkileşimdeki boyutuyla dikkate alınmaktadır. Oysa dinin gündelik hayat gerçekliği içinde göçmenlerin kendi sosyokültürel dünyalarını inşa ederken içsel bir dinamik olarak çok geniş bir anlam sistemini ifade ettiği ve sürekli yeniden inşaların potansiyel kaynağı olduğunu görmek gerekmektedir. Bu durum, dinin, çoğulcu bir kültürde, farklı dini yaşama kalıp ve anlayışlarının bir

arada bulunduğu bir ortamda, hem kendini koruma hem de ötekiyle diyalog kurma açısından yeni yorum potansiyelini de göz önüne çıkarmaktadır. Bütün bunlarla birlikte Almanya'da yaşayan Türkler için din, kendini Avrupalı Türkler olarak gören kesimler için, bazen Avrupa-İslamı formunda bazen de diyaloga açık, bireyci yorumuyla sekülerleşmiş bir biçime dönüşmekte, ama daha genel ve yaygın kitle için folklorik ve geleneksel özellikleri içinde kimlikle bütünleşmiş ve onu tamamlayan bir unsur özelliğiyle tanımlama aracı olmaya devam etmektedir. Organizasyonlar ve derneklerle çeşitli dinî grup ve cemaatleri örgütleyen dindarlık ise, özellikle dayanışma ve himaye sistemine dayalı olarak varlığını sürdürmektedir. Anlaşılan göç sürecinde dinsel sistem, kültürel biçim ve yorumlarını öz kimliğin derinlerinde taşısa da, içinde yaşanılan toplumla yapısal ve kültürel ilişkilerin etkisine açık, yeni çevreyi ve o çevreyle olan bağları inşa etmenin zemini olmayı sürdürmektedir.

Turks in Germany: Permanent Alienation, Cultural Conflict and Religion

Citation/©: Çelik, Celaleddin, (2008). Turks in Germany: Permanent Alienation, Cultural Conflict and Religion, *Milel ve Nihal*, 5 (3), 105-142.

Abstract: This article discusses the problems of religion and identity of Turk emigrants who live in Germany according to status meaning and dimension that change in time. In this article, it is touched on the various theoretical approaches that clarifies the status of external migration and emigrants, but followed the qualitative approach that gives importance to the special narration of emigrants. The observation and interviews that occurred in that perspective are resources of data bases in this article. With reference to this fact, the status of Turks emigrants in Germany transformed from temporary to permanent statue. This change of social-cultural position of emigrants is required to handle this issue aside from classical approaches.

Key Words: External Migration, Emigrant, Identity.

